

Titel: Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen

Citation: "Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K11*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2006 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-lf-kom-root.pdf> (tilgået 19. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K11

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen** : Under overskriften »Nye Taler om Lilierne og Fuglen« - dvs. nye i forhold til »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle«, anden afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847) - skriver SK i journaloptegnelsen NB4:154, fra o. den 20. april 1848: »Men siger Du maaskee: o, gid jeg var en Fugl, der lettere end alt jordisk Tyngende hæver sig i Luften, saa let, at den endog kan gjøre sig let nok til at bygge Rede paa Havet. Gid jeg var som en Blomst i Engen o: s: v: Det vil sige, det som Digteren anpriser [anbefaler] som den høieste Lykke, til hvilket Mskets [menneskets] Ønske stræber tilbage, hvor ubilligt [urimeligt] at gjøre det til Læremesteren for Den, som skal fremad. / Digterisk er nemlig Umidd. [umiddelbarheden] det man ønsker sig tilbage til (man ønsker Barndommen tilbage o: s: v:), men christelig er Umidd. tabt og den skal ikke ønskes tilbage men naaes igjen. / I disse Taler vil altsaa blive at udvikle Konflikten mell. Poesie og Xstd [kristendom]. Hvorledes Xstd i en vis Forstand i Sammenligning med Poesien (der er ønskende, bedaarende, bedøvende, forvandlende Livets Virkelighed til en østerlandsk Drøm, som naar en ung Pige kunde ønske at ligge hele Dagen paa en Sopha og lade sig fortrylle) er Prosa - og dog netop Evighedens Poesie. / Selvfølgelig vil Lilien og Fuglen^a denne Gang faae end mere poetisk Colorit og Farvepragt, just for at vise, at det Poetiske skal bort. Thi naar Poesien i Sandhed skal falde (ikke for en tvær og treven Præsts Snak) saa skal den have Høitidsklæderne paa«, SKS 20, 358. I marginaloptegnelsen NB4:154.a er med indvisningstegnet tilføjet: »c: Natur-Skildringen.« Se også journaloptegnelsen NB10:169, fra marts el. april 1849, hvor SK om den tid, da han bearbejdede og overvejede at udgive »Tre 'Noter' betræffende [angående] min Forfatter-Virksomhed« (hvoraf de to senere blev optaget som bilag til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, posthumt udg. af hans bror P.C. Kierkegaard i 1859), skriver: »Hvor meget Gud er Den, der styrer det Hele, seer jeg bedst af, at just Talerne om Lilien og Fuglen er blevne til i den Tid - og det er lige hvad jeg behøvede. Gud være lovet! Uden at stride med Mskene og uden at tale om mig selv, faaer jeg sagt Meget, som skal siges, men rørende, mildt, opløftende«, SKS 21, 340f.

I trykt udgave: Bind 11 side 7 linje 1

◀ **gudelige** : som angår, forholder sig til Gud.

I trykt udgave: Bind 11 side 7 linje 3

◀ **Omstændigheden, hvorunder den fremtræder** : sigter til, at *LF* blev udgivet samtidig med *Enten - Eller. Et Livs-Fragment, udgivet af Victor Eremita. Anden Udgave*, se *Adresseavisen*, nr. 111, den 14. maj 1849, hvori begge skrifter blev averteret som udkommet. Herom skriver SK i journaloptegnelsen NB11:53, fra maj 1849: »De 3 gudelige Taler (...) ere bestemte til at ledsage andet Oplag af *Enten - Eller* for at marquere Forskjellen mell: hvad der bydes med Venstre og hvad der bydes med Høire«, SKS 22, 36,16-19 (9,10).

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 2

◀ **Forordet til de to opbyggelige Taler 1843** : se »Forord« til *To opbyggelige Taler*, Kbh. 1843, i SKS 5, 13.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 4

◀ **udkom strax efter »Enten - Eller«** : *Enten - Eller* udkom den 20. feb. 1843, se tekstrederegørelsen i SKS K2-3, 7, og *To opbyggelige Taler* udkom den 16. maj 1843, se tekstrederegørelsen i SKS K5, 9.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 4

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 5

◀ **»hiin Enkelte, hvem jeg med Glæde ... kalder min Læser«** : citat fra forordet til *To opbyggelige Taler* 1843, i SKS 5, 13,11f. SK skriver 'Taknemlighed' for 'Taknemmighed'. En tilsvarende formel forekommer i hvert af forordene til de øvrige to samlinger af opbyggelige taler 1843 og til de tre samlinger af opbyggelige taler 1844, se SKS 5, 13, 63 ('som jeg' i stedet for 'hvem jeg'), 113 ('som jeg' i stedet for 'hvem jeg'), 183, 231 ('som jeg' i stedet for 'hvem jeg') og 289; samt i forordet til *Tre Taler ved tænkte Leilighed* (1845), i SKS 5, 389; i forordet til »En Leiligheds-Tale«, første afdeling af *Opbyggelige Taler i Forskjellig Aand* (1847), i SKS 8, 119; og i forordet til »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle«, anden afdeling af *Opbyggelige Taler i Forskjellig Aand*, i SKS 8, 257. - **hiin** Enkelte: Det påpegende stedord 'hin' refererer i almindelighed til en person, en begivenhed el. en genstand, som i forvejen er omtalt el. kendt.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 5

◀ **»den begjerer at forblive i det Skjulte ... i Skjul af den store Skov«** : frit sammensat citat fra forordet til *To opbyggelige Taler* 1843: »Uagtet denne lille Bog (...) kun begjerer at forblive i det Skjulte, som den blev til i Dølgemaal (...). Den stod da der som en ubetydelig lille Blomst, i Skjul af den store Skov«, SKS

5, 13,5f., og 13,17f.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 6

◀ **Forordet til to opbyggelige Taler 1844** : se »Forord« til *To opbyggelige Taler*, Kbh. 1844, i SKS 5, 183.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 9

◀ **den bydes med høire Haand** : frit citat fra forordet til *To opbyggelige Taler* 1844, i SKS 5, 183,14f.: »*min* Læser, som med høire Haand modtager hvad der bydes med den høire«.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 10

◀ **i Modsætning til Pseudonymen, der ... rækkes med Venstre** : se journaloptegnelsen NB12:10, fra midten af juli 1849, hvor SK skriver: »Ret mærkeligt var det forøvrigt, at der i Forordet til de tre Gudelige Taler Lilien og Fuglen kom til at staae »i Modsætning til Pseudonymen, der ræktes og rækkes med Venstre.« Det er vel nærmest at forstaae om andet Oplag af Enten – Eller; men er tillige jo blevet betegnende m: H: t: [med hensyn til] den ny Pseudonym«, SKS 22, 151. Med »den ny Pseudonym« sigtes her til Anti-Climacus som forfatter af *Sygdommen til Døden*, der blev skrevet i midten af 1848, men først udgivet den 30. juli 1849. Se i øvrigt journaloptegnelsen JJ:86, fra marts el. april 1843, hvor SK skriver: »Theodorus Atheos har sagt: han gav sin Lære med den høire Haand, men hans Tilhørere modtog den med den venstre«, SKS 18, 166. Her anfører SK som sin kilde W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 2, 1799, s. 124, note 39, hvor Tennemann citerer på gr. fra Plutark *De tranquillitate animi* (*Om sindsro*), kap. 5, 467c.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 10

◀ **Den 5te Mai 1849** : SKs 36 års fødselsdag. Forordet til *To opbyggelige Taler* 1843 er dateret »den 5te Mai 1843«, se SKS 5, 13.

I trykt udgave: Bind 11 side 9 linje 12

◀ **gudeligt** : i forhold til Gud.

I trykt udgave: Bind 11 side 10 linje 6

◀ **Lilien og Fuglen** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 11 side 10 linje 8

◀ **Evangeliet paa 15de Søndag efter Trinitatis** : Matt 6,24-34, se *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 147: »Dette hellige Evangelium skriver Evangelisten Matth. 6. Cap. 24. V. til Enden. / (Jesus sagde til sine Disciple:)«. I trykmanuskriptet har SK skrevet: »Dette hellige Evangelium skriver Evangelisten Matth: 6 Cap. 24 v. til Enden / (Jesus sagde til sine Disciple)« og i marginen: »Evangeliet paa 15de Søndag efter Trinitatis« (*Pap. X 5 B 6,5*, s. 207).

I trykt udgave: Bind 11 side 11 linje 1

◀ **Ingen kan tiene to Herrer ... Hver Dag haver nok i sin Plage** : med udeladelse af versangivelse citat fra *Forordnet Alter-Bog*, s. 147f. SK sætter udråbstegn i stedet for kolon efter 'siger jeg Eder' og skriver 'Salomon' for 'Salomo'. – **I kunne**: I kan. – **Mammon**: »Reichthum, Geld und zeitliche Güter« (»Rigdom, penge og timelige goder«), *M. Gottfried Büchner's biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz oder Exegetisch-homiletisches Lexicon*, 6. udg., forøget og udg. af H.L. Heubner, Halle 1840 [1740], ktl. 79 (forkortet *Büchner's biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz*), s. 923. – **I skulle**: I skal. – **Seer til**: se på. – **endog**: selv om. – **hvo**: hvem. – **hvi**: hvorfor. – **Salomon**: el. Salomo (død o. 930 f.Kr.), Davids anden søn med Batseba, konge over Israel i 40 år (jf. 1 Kong 11,42). – **i al sin Herlighed**: Salomo var berømt for sin pragt og rigdom, jf. 1 Kong 10,4-5.7.14-29. – **saa** klædt: således. – **skulle I**: skal I. – **skulle og**: skal også. – **tillægges jer**: gives jer i tilgift. – den **anden** Morgen: næste.

I trykt udgave: Bind 11 side 11 linje 2

◀ **Men, siger Du maaskee med »Digteren« ... kunne offre Alt!** : 7,1.

I trykt udgave: Bind 11 side 13 linje 4

◀ **betegne mig** : tilkendegiver mig, får mig til at forstå.

I trykt udgave: Bind 11 side 13 linje 9

◀ **for Livs Tid** : dvs. på livstid, for resten af livet.

I trykt udgave: Bind 11 side 13 linje 10

◀ **bygger Rede paa Havets Overflade** : allusion til *alcedo ispida*, den europæiske art af isfugle (*alcedinidae*), om hvilken SK andre steder bemærker, at den bygger rede på havet, jf. journaloptegnelsen FF:49, i SKS 18, 85, og »Forførerens Dagbog« i første del af *Enten - Eller*, i SKS 2, 315,3-4. Mens isfuglen ruger, er havet if. en gr. forestilling uden storme; det gr. ord for isfugl, *halkyon*, betyder stille og roligt vejrlig. I F.C. Kielsen *Naturhistorie for hver Mand* bd. 1- 2, Kbh. 1809, bd. 2, s. 183, siges det om isfuglen, at blandt de mange fabler, man har fortalt om den, er også den, at den bygger en rede, som svømmer på vandet.

I trykt udgave: Bind 11 side 13 linje 13

◀ **anpriser** : anbefaler.

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 1

◀ **en Fugl under Himlen** : allusion til udtrykket »Fuglene under Himmelen« i Sl 8,9 og Jer 4,25 (GT-1740), se nr. I i »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle. Tre Taler«, anden afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847): »'Himmelens Fugle'«, eller, som der siges et andet Sted, 'Fuglene under Himmelen'«, SKS 8, 271,13f.

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 4

◀ **Sprogforskjel** : sml. nr. III i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), hvor SK taler om, at der er en 'Sprogforskjel' mellem 'os' og Gud, se SKS 10, 287,18f.

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 11

◀ **Evangeliets Tale om det at være Barn** : hentyder formentlig til beretningen i Matt 18,1-5 om samtalen mellem Jesus og hans disciple, hvor de spørger ham, hvem der er størst i Himmerigets Rige, og hvor Jesus kalder et barn hen til sig, stiller det midt iblandt dem og siger: »sandelig siger jeg Eder: uden [med mindre] I omvende Eder, og blive som Børn, komme I ingenlunde ind i Himmeriges Rige. Derfor, hvo [hvem] sig selv fornædler, som dette Barn, han er den Største i Himmeriges Rige. Og hvo som annammer et saadant Barn i mit Navn, annammer mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 14

◀ **Fortvivelse om** : I en note i C.B.b.α.2, i første afsnit af *Sygdommen til Døden* (9,10), skelner Anti-Climacus mellem 'fortvivelse over' og 'fortvivelse om' og skriver: »Man fortvivler *over* Det, som sætter En fast i Fortvivelsen: over sin Ulykke, over det Jordiske, over Tabet af sin Formue o. s. v.; men *om* Det, der, rigtigt forstået, løfter En ud af Fortvivelsen: om det Evige, om sin Frelse, om egen Kraft o. s. v.«, SKS 11, 175.

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 20

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 22

◀ **Digteren er det Smertens Barn, som dog Faderen kalder Glædens Søn** : spiller formentlig på 1 Mos 35,18, hvor det fortælles, at Raket, lige inden hun døde efter at have født sin sidste søn, kaldte ham Ben-Oni, men at hans far Jakob kaldte ham Ben-Jamin (GT-1740). I W. Gesenius *Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum in Veteris Testamenti libros*, Leipzig 1833, ktl. 72, forklares det hebraiske navn Ben-Oni således: »filius doloris mei, mein Schmerzenssohn«, lat. og ty. 'min smertens søn', s. 26, og 'Ben-Jamin' således: »filius dexteræ i.e. felicitatis«, lat. 'den højre hånds, dvs. lykkens, lyksalighedens, glædens søn', s. 158 og s. 426.

I trykt udgave: Bind 11 side 14 linje 25

◀ **Du »skal« blive Barn igjen** : 14,14.

I trykt udgave: Bind 11 side 15 linje 13

◀ **intet Skjulested er, hverken i Himlen eller paa Jorden** : spiller formentlig på Sl 139,7-18.

I trykt udgave: Bind 11 side 15 linje 29

◀ **Talen, der udmærker Mennesket fremfor Dyret ... langt fremfor Lilien** : hentyder formentlig til den artistoteliske opfattelse af de trinvis ordnede vegetative, sansende og fornuftige sjælsevner, der hovedsageligt udvikles i Aristoteles *De anima* (*Om sjælen*; se 2. bog, kap. 3, 414a 29-415a 13, jf. ktl. 1087) og her kædes sammen med den aristoteliske opfattelse, at mennesket i forhold til andre levende væsner udmærker sig ved *lógos* (tale/fornuft), som findes udtrykt i *Politica* (*Statslæren*; se 1. bog, kap. 2, 1253a 10, jf. ktl. 1088-1089). Sammenkædningen af disse to opfattelser kommer fx til udtryk i F.C. Sibbern *Menneskets aandelige Natur og Væsen. Et Udkast til en Psychologie*, 1.-2 del, Kbh. 1819; 1. del, hvor det i § 3 hedder: »Et højere Liv fremstiller sig paa Basis af det lavere, ligesom det og [også] i Tiden kommer frem efter dette. Saaledes have vi i Mennesket som blot Individ, at lægge Mærke til, først det blot organiske eller det vegetative Liv, dernæst det dyriske, endeligen det højere aandelige Liv«, s. 12f. Forholdet mellem disse sjælsevner uddybes i § 7-9, s. 35-56; se især § 9: »Paa et ganske andet og højere Trin i Væsenernes Række, end alle øvrige Dyr, staaer Mennesket«, s. 50, og videre i anmærkning 2: »Sproget er det første og et af de meest i Øjne faldende Særkjender paa Mennesket, og dets hele højere Natur ytrer sig allerede her«, s. 52. – **saa** vil: således.

I trykt udgave: Bind 11 side 16 linje 15

◀ »**Søger først Guds Rige og hans Retfærdighed.**« : citat fra Matt 6,33 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 16 linje 23

◀ **tragter efter Guds Rige** : jf. Luthers oversættelse af Matt 6,33: »Trachtet am ersten nach dem Reich Gottes, und nach seiner Gerechtigkeit; so wird euch solches alles zufallen« (»Tragt først efter Guds rige, og efter hans retfærdighed; så vil alt sådant tilfalde jer«), *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3 (forkortet *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers*).

I trykt udgave: Bind 11 side 16 linje 25

◀ **give al min Formue til de Fattige** : hentyder til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige yngling, der spurgte Jesus, hvad godt han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede ham, at han skulle holde budene; »hvilke?« spurgte ynglingen. Jesus nævnte fem af de ti bud og føjede til: »du skal elske din Næste, som dig selv.« Ynglingen svarede, at det havde han alt sammen gjort, og spurgte, hvad han så manglede. Jesus svarede: »vil du være fuldkommen, da gæk hen, sælg, hvad du haver, og giv Fattige det, og du skal have et Liggendefæ [en skat] i Himmelen; og kom, følg mig.« Da den unge mand hørte det, gik han bedrøvet bort, »thi han havde meget Gods« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 16 linje 27

◀ **gudeligt** : i forhold til Gud.

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 3

◀ **Gudsfrygt er Viisdoms Begyndelse** : hentyder til Sl 111,10: »HERRENS Frygt er Viisdoms Begyndelse, en god Klogskab for alle dem, som gjøre derefter« (GT-1740). Se også Ordsp 9,10: »HERRENS Frygt er Viisdoms Begyndelse, og hans Kundskab er de Helliges Forstand« (GT-1740). Se endelig Sir 1,12: »At frygte Herren, er Viisdoms Begyndelse« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 8

◀ **Gudsfrygt er mere end Viisdoms Begyndelse, er »Viisdom«** : hentyder til Job 28,28: »Og han [Gud] sagde til Mennesket: see, HERRENS Frygt, den er Viisdom, og at vige fra det Onde er Forstand« (GT-1740). Se også Sir 1,25; 19,20; og 21,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 9

◀ **Gud er Alviisdom** : se kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 5: »Gud er *alviis*, og haver altid det bedste Øiemærke [hensigt] i sine Beslutninger, samt vælger altid de bedste Midler, til at udføre dem«, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 14.

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 17

◀ **Gud er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 18

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 19

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12-13, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine Elskelige, ligesom I altid have været lydige, saaledes, ikke alene som ved min Nærværelse, men nu meget mere i min Fraværelse, arbejder paa Eders egen Saliggjørelse med Frygt og Bæven; thi Gud er den, som virker i Eder baade at ville og at udrette, efter sit Velbehag« (NT-1819). Jf. også Ef 6,5.

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 21

◀ **ret** at gjøre: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 11 side 17 linje 28

◀ **at Mennesket er i Slægtskab med Guddommen** : spiller på ApG 17,28-29, hvor Paulus siger til athenerne: »som og [også] nogle af Eders Digtere have sagt: vi ere og hans Slægt. Efterdi vi da ere Guds Slægt, skulle [skal] vi ikke mene, at Guddommen er liig Guld eller Sølv eller Steen, formet til et Billede ved Menneskens Kunst og Paafund« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 18 linje 31

◀ **holde hinanden** : holde over for hinanden (underforstået: det løfte, de har afgivet hinanden, nemlig: 'det bliver mellem os').

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 6

◀ **Overenskomst** : overensstemmelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 16

◀ vi **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 18

◀ **Fuglen tier og bier** : formentlig allusion til nr. 44 i den da. salmedigter, biskop H.A. Brorsons »Svanesang« (1765), optaget i *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, udg. af J.A.L. Holm, 2. opl., Kbh. 1838 [1830], ktl. 200, s. 862f.; strofe 1: »Her vil ties, her vil bies. / Her vil bies, o svage Sind! / Vist skal Du hente, kun ved at vente, / Kun ved at vente, vor Sommer ind (...).« Se også strofe 3: »Turteldue, kom at skue, / Kom at skue. Bag Gjerdet hist, / Der skal Du finde Forsommers Minde, / Forsommers Minde, alt grøn paa Qvist (...).«.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 19

◀ **i sin Tid** : på det rigtige, passende tidspunkt, i rette tid.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 20

◀ **den tilkommer det ikke at vide Tid eller Dag** : hentyder til ApG 1,7, hvor Jesus siger til sine apostle: »det tilkommer ikke Eder, at vide Tiid og Stund, hvilke Faderen haver forbeholdt sin egen Magt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 20

◀ **den beleilige Tid** : det passende, velegnede tidspunkt.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 21

◀ **beskjæmmet** : skuffet, gjort til skamme.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 26

◀ **tjenligt** : gavnligt el. formålstjenligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 19 linje 29

◀ **Anskrig** : (alarm)råb.

I trykt udgave: Bind 11 side 20 linje 14

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 11 side 20 linje 20

◀ **»Hjertet synde i Sorgen«** : frit citat fra salmen »Med Sorgen og Klagen hold Maade«, første strofe: »Med Sorgen og Klagen hold Maade, / Guds Ord lad dig trøste og raade, / Lad Hjertet i Sorgen ei synde, / Ved Døden vi Livet begynde«, *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845, nr. 610, s. 50f., i *Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*, Kbh. 1845 [1798], ktl. 197. Salmens lat. forlæg er et uddrag på ti strofer af en salme på 44 strofer af Aurelius Prudentius Clemens, 4. årh., her i C.U. Sundts overs. (1840), bearbejdet og forkortet af J.P. Mynster til ni strofer. *DDS*, nr. 529.

I trykt udgave: Bind 11 side 20 linje 36

◀ **daarligt** : tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 21 linje 9

◀ **kan (...) for** : fast udtryk: kan gøre for, kan være skyld i.

I trykt udgave: Bind 11 side 21 linje 16

◀ **forraader** : røber, lader komme til syne.

I trykt udgave: Bind 11 side 21 linje 16

◀ kommer det **vel**: mon.

I trykt udgave: Bind 11 side 21 linje 23

◀ **tage efter dem** : søge at komme til at ligne dem, efterligne dem.

I trykt udgave: Bind 11 side 22 linje 19

◀ **betyde Dig** : tilkendegive over for dig, lade dig forstå.

I trykt udgave: Bind 11 side 22 linje 28

◀ Fuglen og Lilien **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 11 side 22 linje 32

◀ **daarligen** : dåragtigt, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 22 linje 35

◀ **kluddre Taushed ind i Tale** : vikle tavshed ind i tale og således forkludre den.

I trykt udgave: Bind 11 side 22 linje 35

◀ **blive Dig selv vigtigere** : indbildsk tillægge dig selv større betydning.

I trykt udgave: Bind 11 side 23 linje 2

◀ **erkjende (...) for** : godkende, anerkende som.

I trykt udgave: Bind 11 side 23 linje 5

◀ **Vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 23 linje 18

◀ **lyksaliggjøre** : gøre (i høj grad) lykkelig, gøre glad og tilfreds.

I trykt udgave: Bind 11 side 23 linje 29

◀ **som det hedder, at laane Fuglen og Lilien Ordet og Talen** : midlertidigt at lade fuglen og liljen komme til orde og tale.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 3

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 7

◀ **»helliget vorde Dit Navn!«** : første bøn i Fadervor: »Vor Fader, du som er i Himlene! Helliget vorde dit Navn! Komme dit Rige! Skee din Villie, som i Himmelen, saa og [således også] paa Jorden! Giv os i Dag vort daglige Brød! Og forlad os vor Skyld, som og [også] vi forlade vore Skyldnere! Og leed os ikke ind i Fristelse! Men frie os fra det Onde! Thi Dit er Riget og Kraften og Herligheden i Evighed! Amen«, Matt 6,9-13 (NT-1819). Om anvendelsen af Fadervor i LF skriver SK under overskriften »De tre gudelige Taler« i journaloptegnelsen NB10:171, fra marts el. april 1849: »I de tre gudelige Taler er af 'Fader vor' ikke benyttet den Bøn: komme Dit Rige, da Accenten i Forhold til Themaet^a stærkest maatte falde paa: helliget vorde Dit Navn; og da desuden det bestemtere kommer i Talen N° 2 i den Bøn skee Din Villie som i Himlen saa og paa Jorden, hvilken nærmest svarer til dette Thema (Lydighed.) Fremdeles er ikke benyttet den Bøn: forlad os vor Skyld som vi og: .. thi i den H. [henseende] kan Lilien og Fuglen ikke være Læremester; endeligen er den Bøn ikke benyttet: giv os idag vort daglige Brød, fordi denne Bøn saa udførlig er blevet behandlet i tidligere Taler«, SKS 21, 341. I marginaloptegnelsen NB10:171.a er med indvisningstegnet tilføjet: »(Taushed)«.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 10

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 12

◀ **»komme Dit Rige!«** : anden bøn i Fadervor, Matt 6,10 (24,10).

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 13

◀ **»skee Din Villie!«** : første del af tredje bøn i Fadervor, Matt 6,10 (24,10).

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 15

◀ **forhjelpe (...) til** : hjælpe til (at komme i besiddelse af el. opnå), skaffe.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 16

◀ **Gak til Myren og bliv viis, siger Salomo** : sigter til Ordsp 6,6: »Du Lade! gak til Myren, see dens Veie, og bliv viis« (GT-1740). – **Salomo**: 11,2. If. den bibelske og kirkelige tradition er Ordsprogenes Bog skrevet af kong Salomo, jf. Ordsp 1,1: »Salomo, Davids Søns, Israels Konges, Ordsprog«; i GT-1740 optræder således betegnelsen »Salomo Ordsprog« som løbende klummetitel over siderne i Ordsprogenes Bog, en betegnelse, der stammer fra Luther, som kalder bogen »Die Sprüche Salomons«, jf. *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (16,25). På SKs tid blev denne tradition draget stærkt i tvivl, jf. fx W.M.L. de Wette *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel Alten und Neuen Testaments* bd. 1-2, 4. udg., Berlin 1833-42 [1817-26], ktl. 80; bd. 1, § 281, s. 349f.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 20

◀ **alt det Øvrige vorder dem tillagt** : fri gengivelse af Matt 6,33 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 24

◀ **nedlader sig** : bevæger sig ned; stiller sig på lige fod med.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 36

◀ **taler saa smaat for ham** : søger at overtale ham lidt efter lidt.

I trykt udgave: Bind 11 side 24 linje 36

◀ **intet mindre end** : alt andet end; aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 11 side 25 linje 12

◀ **ret** er: i høj grad, virkelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 25 linje 14

◀ **tage efter det** : rette sig efter det.

I trykt udgave: Bind 11 side 25 linje 29

◀ **Ingen kan tjene to Herrer ... foragte den anden** : citat fra Matt 6,24 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 26 linje 2

◀ **M. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 11 side 26 linje 5

◀ **ofte Tale om et Enten - Eller ... at der intet Enten - Eller er til** : hentyder formentlig til diskussionen om de logiske princippers gyldighed, der i Danmark udfoldede sig sidst i 1830'erne i forlængelse af en tilsvarende diskussion i Tyskland. *Enten - Eller. Et Livs-Fragment, udgivet af Victor Eremita* (1843) kan delvis betragtes som sent bidrag til denne debat (se fx *SKS 2*, 47-49, *SKS 3*, 155 og kommentaren til *SKS 3*, 166,25), som bl.a. førtes af J.P. Mynster og F.C. Sibbern på den ene side og af J.L. Heiberg, H.L. Martensen og J.A. Bornemann på den anden side. Formlen 'enten-eller' hhv. 'aut/aut' indtog en vigtig plads i denne diskussion, snart som udtryk for kontradiktionsprincippet, snart for det udelukkede tredjes princip, hvis universelle gyldighed de tre sidst nævnte debattører bestred. Jf. *Philosophiske Smuler* (1844), i *SKS 4*, 304,30 - 305,3, og se kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 11 side 26 linje 5

◀ **tvivlsomt** : præget af tvivl.

I trykt udgave: Bind 11 side 26 linje 12

◀ **Mellemsætninger** : indskudte bisætninger.

I trykt udgave: Bind 11 side 27 linje 11

◀ **Indskudsord** : indskudte, parentetiske ord.

I trykt udgave: Bind 11 side 27 linje 11

◀ **Overeenskomst** : overensstemmelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 27 linje 12

◀ **i Handel og Vandel** : fast udtryk: i handels- og næringslivet.

I trykt udgave: Bind 11 side 27 linje 22

◀ **vidtløftigt** : som omfatter et stort antal, talrigt; som indlader sig i for mange forhold, letfærdigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 27 linje 27

◀ **Din Skaber og Opholder** : se den første trosartikel »Om Skabelsen« med tilhørende forklaring i Luthers lille Katekismus: »Jeg troer paa Gud Fader, Himmelens og Jordens almægtige Skaber. / Hvad er det? / Svar: / Jeg troer, at Gud har skabt mig samt alle Creature [skabninger]; har givet og endnu opholder mig Legeme og Siel, Øine, Øren og alle Lemmer, Fornuft og alle Sandser; dertil Klæder og Skoe, Mad og Drikke, Huus og Hiem, Hustru og Børn, Mark, Fæ og alt Godt«, *Dr. Morten Luthers liden Catechismus*, Kbh. 1849 [ty. 1529], ktl. 189, s. 8f.

I trykt udgave: Bind 11 side 28 linje 11

◀ **han, i hvem Du lever, røres og er** : hentyder til ApG 17,27-28, hvor Paulus siger om Gud: »han er sandelig ikke langt fra Enhver af os; thi i ham leve og røres og ere vi« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 28 linje 11

◀ **han, af hvis Naade Du har Alt** : kristen talemåde, der bygger på 2 Kor 12,9, hvor Paulus skriver, at Herren sagde til ham: »min Naade er dig nok, thi min Kraft fuldkommes i Skrøbelighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 28 linje 11

◀ **er kort for Hovedet** : fast udtryk for: at være afvisende, ikke indladende.

I trykt udgave: Bind 11 side 28 linje 15

◀ **Ved at lære at lyde lærer man at herske, hedder det** : sigter til ordsproget 'Man må lære at lyde, for at lære at herske', optegnet som nr. 5748 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 635.

I trykt udgave: Bind 11 side 29 linje 6

◀ **saa lader os af Lilien og Fuglen lære: Lydighed** : En lignende formulering i forskellige variationer anvendes gang på gang af J.P. Mynster som introduktion af temaet for en prædiken, jf. især *Prædikener paa*

alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret, 3. opl., bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og 2191, fx bd. 1, s. 59: »vi ville [vil] denne Gang tale med hverandre / om det store Gode, at være en Christen«; s. 132: »men denne Gang ville vi med hinanden ret betragte / den christelige Taalmodighed«; s. 207: »i det jeg denne Gang taler / om vor Daabs Pagt«; s. 361: »lader os stræbe at overbevise os om, / at vi alle, eenfoldigen og oprigtigen, skulle [skal] holde os til den samme christelige Tro«; bd. 2, s. 95: »vi maae paamine om, / at ogsaa Gienvordigheder kunne vorde Fristelser«; s. 340: »Lader os derfor nu overveie, / hvorledes vi skulle fortsætte de hellige Mænds Værk, som have bevirket vor Kirkes Forbedring«; s. 382: »naar vi tale om / Døden som en Søvn.« SK anvender en lignende introduktion af temaet for en række af sine taler i *Christelige Taler* (1848), i SKS 10, 109, 118, 126, 137, 145, 154, 159, 178, 200, 214, 223, 231, 242 og 266.

I trykt udgave: Bind 11 side 29 linje 17

◀ **Du skal elske Herren Din Gud og tjene ham alene** : hentyder dels til Matt 22,37, hvor Jesus siger: »du skal elske Herren din Gud i dit ganske Hierte, og i din ganske Siel, og i dit ganske Sind« (NT-1819), dels til Matt 4,10, hvor Jesus siger: »der er skrevet: du skal tilbede Herren din Gud, og tiene ham alene« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 29 linje 25

◀ **Agt (...) paa** : giv agt på, læg mærke til, iagttag.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 1

◀ **»skeer Guds Villie som i Himmelen saa og paa Jorden«** : fri gengivelse af tredje bøn i Fadervor, Matt 6,10 (24,10).

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 2

◀ **»skeer Guds Villie paa Jorden som den er i Himlen«** : se Luthers gengivelse af den tredje bøn i Fadervor: »Dein Wille geschehe auf Erden, wie im Himmel« (»Din vilje ske på jorden, som i himlen«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (16,25). Dette følges delvis i *Biblia, det er: den gandske Hellige Skrifts Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802 (forkortet *Huus- og Reyse-Bibel*): »vorde din Villie paa Jorden, som i Himmelen!« I dåbsritualet i *Forordnet Alter-Bog* (11,1) findes formen: »Skee din Villie her paa Jorden, som den skeer i Himlene!« s. 246.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 4

◀ er det ikke blot **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 5

◀ **den Almægtige** : se kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 3: »Gud er *almægtig*, og kan gjøre alt, hvad han vil, uden Møie [besvær]. Men han gjør ikkun [kun] det, som er viist og godt, fordi han ikke vil andet, end det alene«, i *Balles Lærebog* (17,17), s. 13.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 6

◀ **skeer Intet ... uden hans Villie** : 30,15.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 7

◀ **Slægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 11

◀ **»der falder ikke en Spurv til Jorden uden hans Villie«** : frit citat fra Matt 10,29, hvor Jesus siger: »Sælges ikke to Spurve for een Penning? og ikke een af dem falder paa Jorden uden Eders Faders Villie« (NT-1819); en 'penning' er en mønt af ringe værdi.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 15

◀ **den Musik, der er Himmellegemernes Bevægelse** : hentyder til udtrykket 'sfærernes musik', som er blevet tillagt den gr. filosof og matematiker Pythagoras (o. 580 - o. 500 f.Kr). Han påstod, at stjernerne på deres baner frembringer en lyd, som ikke høres, fordi vi har vænnet os til den.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 23

◀ **Vælighed** : kraft, voldsomhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 25

◀ **Flydenhed** : evne til at være (let-)flydende.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 25

◀ **Sammenhold** : fast forbindelse mellem en tings enkelte dele, sammenhæng.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 26

◀ **Lys-Straalens Hurtighed, og Lydens endnu større** : Den gængse opfattelse på SKs tid var, at det forholder sig omvendt. Jf. fx *Johann Georg Walchs philosophisches Lexicon* bd. 1-2, 4. udg. ved J.C. Hennings, Leipzig 1775, ktl. 863-864; bd. 2, sp. 684, hvor det fastholdes, at erfaringen viser, at lyden bevæger sig langsommere end lyset.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 26

◀ **Omsving** : (bue-)bevægelse i en afvigende el. modsat retning.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 28

◀ **paa Vinket** : på (Guds) bud, befaling.

I trykt udgave: Bind 11 side 30 linje 28

◀ **Vidunderlige** : forunderlige, underfulde.

I trykt udgave: Bind 11 side 31 linje 12

◀ **ret** saa uheldigt: virkelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 31 linje 25

◀ **til Overflod** : overflødig.

I trykt udgave: Bind 11 side 31 linje 26

◀ **ikke Salomo ... var saaledes paaklædt** : fri gengivelse af Matt 6,29 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 32 linje 8

◀ **fuldeligen** : helt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 11 side 32 linje 13

◀ **forskyldte** : gjorde sig skyld i.

I trykt udgave: Bind 11 side 33 linje 13

◀ **forsøges** : prøves (hårdt).

I trykt udgave: Bind 11 side 33 linje 23

◀ **forstyrret** : ødelagt.

I trykt udgave: Bind 11 side 33 linje 25

◀ **gjøre en Dyd af Nødvendighed** : jf. talemåden 'Man gør tit en dyd af en nødvendighed', optegnet som nr. 404 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 16.

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 11

◀ **er saa** : forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 13

◀ **jeg kan ikke Andet, jeg kan det ikke anderledes** : formentlig allusion til Luthers svar, da han på Rigsdagen i Worms 1521 blev bedt om med klare ord at erklære, om han ville tilbagekalde sin af kirken fordømte lære: »Hier stehe ich; ich kann nicht anders, Gott helfe mir! Amen!« (»Her står jeg; jeg kan ikke andet, Gud hjælpe mig! Amen!«), C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1838, ktl. 790, s. 123.

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 20

◀ **har sig med** : forholder sig med.

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 23

◀ **lette ham** : gør ham det let(tere); gør ham tilbøjelig, villig.

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 25

◀ **ret** alvorligt: virkelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 26

◀ **»Taalmodighedens Gud«** : sammentrukket citat fra Rom 15,5, hvor Paulus skriver til romerne:
»Taalmodighedens og Trøstens Gud give Eder at have eet Sind indbyrdes efter Christum Jesum« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 34 linje 31

◀ **Skolemester** : skolelærer, specielt skolens førstelærer, leder el. rektor, undertiden med bibetydningen streng.

I trykt udgave: Bind 11 side 35 linje 7

◀ **falder paa** : finder på.

I trykt udgave: Bind 11 side 35 linje 20

◀ **Skriften siger, at Gud er Taalmodighedens - og »Trøstens Gud«** : citat fra Rom 15,5 (34,31).

I trykt udgave: Bind 11 side 35 linje 28

◀ **tager (...) forfængeligt** : anvender noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 11 side 35 linje 32

◀ **tør** vide: har nødig at, behøver at.

I trykt udgave: Bind 11 side 36 linje 2

◀ **haard en Tale** : allusion til Joh 6,60, hvor nogle af Jesu disciple, efter at han i synagogen i Kapernaum havde talt om nødvendigheden af at spise Menneskesønnens kød og drikke hans blod, sagde til hinanden:
»denne er en haard Tale, hvo [hvem] kan høre ham?«

I trykt udgave: Bind 11 side 36 linje 9

◀ **skrække** : skræmme, kyse.

I trykt udgave: Bind 11 side 36 linje 14

◀ **»leed os ikke udi Fristelse«** : sjette bøn i Fadervor, Matt 6,13 (24,10). SK skriver 'udi' i stedet for 'ind i'; denne version forekommer også i S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187 (forkortet *Lærebog i Bibelhistorien*), s. 196: »Leed os ikke udi Fristelse«.

I trykt udgave: Bind 11 side 36 linje 31

◀ **Fristelsen ... den Stærkere** : hentyder formentlig til beretningen i Luk 11,14-23 om samtalen mellem Jesus og folkeskaren om beskyldningen mod ham for at uddrive dæmoner ved dæmonernes fyrste Beelzebul; Jesus siger, v. 17-23: »hvert Rige, som er spliidagtigt med sig selv, bliver øde, og et Huus, som er spliidagtigt med sig selv, falder. Men er og [også] Satanas bleven spliidagtigt med sig selv, hvorledes skal hans Rige da blive [forblive] bestandigt? Thi I sige, jeg uddriver Diævle ved Beelzebul. Men om jeg uddriver Diævle ved Beelzebul, ved hvem uddrive da Eders Sønner dem? Derfor skulle [skal] de være Eders Dommere. Men dersom jeg uddriver Diævle ved Guds Finger, da er jo Guds Rige kommet til Eder. Naar den Stærke bevæbnet vogter sit Pallads, bliver [forbliver] det, han haver, med Fred. Men naar en stærkere end han kommer over ham, og overvinder ham, da borttager han hans fulde Rustning, som han forlod sig paa, og uddeler hans Bytte. Hvo [den] som ikke er med mig, er imod mig; og hvo som ikke sanker med mig, adspredes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 2

◀ **Fuglefænger**: person, der driver fuglefangst (især som levevej).

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 9

◀ **hvis Bytte hedder et Menneskes Sjel** : hentyder måske til Matt 10,28, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de tolv apostle siger: »Og frygter ikke for dem, som slaae Legemet ihjel, men kunne [kan] ikke slaae Sielen ihjel; men frygter heller for den, som kan fordærve baade Siel og Legeme i Helvede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 13

◀ **Forborgenhed** : hemmelighed.

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 23

◀ **»Gud frister Ingen«** : frit citat fra Jak 1,13: »Ingen sige, naar han fristes: jeg fristes af Gud; thi Gud fristes ikke af det Onde, men han frister heller Ingen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 26

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 29

◀ **»frelst fra det Onde«** : fri gengivelse af syvende bøn i Fadervor, Matt 6,13 (24,10). SK bruger ordet 'frelse' i stedet for 'fri'. Versionen: »men frels os fra det Onde«, forekommer både i S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien* (36,31), s. 196; i *Balles Lærebog* (17,17), s. 100; og i såvel dåbsritualet som i ritual for brudevielse og i katekismen i *Forordnet Alter-Bog* (11,1), s. 246, s. 261 og s. 290.

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 31

◀ **Mammon** : 11,2.

I trykt udgave: Bind 11 side 37 linje 35

◀ **tjenlige** : gavnlige, formålstjenlige.

I trykt udgave: Bind 11 side 38 linje 13

◀ **siger Fred og ingen Fare** : hentyder til 1 Thess 5,3, hvor Paulus skriver: »Thi naar de [folk] sige: Det er Fred, der er ingen Fare, da skal Fordervelsen hasteligen falde over dem, ligesom Pinen [over] en frugtsommelig Qvinde, og de skulle [skal] ikke undflye«, *Huus- og Reyse-Bibel* (30,4). Denne ordlyd er overtaget fra Luthers oversættelse: »Denn, wenn sie werden sagen: Es ist Friede, es hat keine Gefahr (...)\", *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (16,25).

I trykt udgave: Bind 11 side 38 linje 15

◀ det er **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 11 side 38 linje 28

◀ **enet** : forenet.

I trykt udgave: Bind 11 side 39 linje 5

◀ **det var Menneskets Synd der ... forstyrrede hele Verdens Skjønhed** : hentyder til syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 11 side 39 linje 9

◀ **Alt var saa saare godt** : hentyder til slutningen på skabelsesberetningen i 1 Mos 1, hvor det hedder: »Og Gud saae alt det han havde gjort, og see, det var meget godt«, v. 31 (GT-1740). Udtrykket »saare godt« forekommer ikke i nogen af de officielle bibler fra 1550 til 1740 (første gang er i den autoriserede oversættelse af GT fra 1931); derimod blev det anvendt af Hans Tausen i hans oversættelse af De fem Mosebøger fra 1535, ligesom det bruges i sentenserne i *Dr. M. Luthers liden Catechismus* fra 1693 og senere udgaver. Herefter er det overtaget af andre, jf. fx gengivelsen af skabelsesberetningen i S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien* (36,31), s. 2: »Da saae Gud Alt, hvad han havde gjort, og see! det var saare godt.« Jf. endvidere ritual for brudevielse, hvor 1 Mos 1,31 gengives således: »Og Gud saae alt det, som han havde skabt, og see! det var altsammen saare godt«, *Forordnet Alter-Bog* (11,1), s. 261.

I trykt udgave: Bind 11 side 39 linje 12

◀ **»Seer til Himlens Fugle; de ... sanke ikke i Lader«** : citat fra Matt 6,26 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 40 linje 2

◀ **»Betragter Græsset paa Marken - som er idag«** : frit citat fra Matt 6,30 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 40 linje 3

◀ **altid (...) at være glad** : spiller formentlig på 1 Thess 5,16, hvor Paulus skriver til thessalonikerne: »Værer altid glade« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 40 linje 14

◀ **skikker sig til** : indstille, belave sig på, berede sig til.

I trykt udgave: Bind 11 side 41 linje 15

◀ **narres med** : spøger, gantes med.

I trykt udgave: Bind 11 side 41 linje 21

◀ **Dette er dog vel saa** : dette forholder sig dog vel således.

I trykt udgave: Bind 11 side 41 linje 29

◀ **betingelsesviis** : på el. under visse betingelser, betinget (modsat ubetinget).

I trykt udgave: Bind 11 side 41 linje 35

◀ **vi skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 11 side 42 linje 1

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 42 linje 12

◀ **ingen Bekymring ... for den anden Morgen** : hentyder til Matt 6,34 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 42 linje 29

◀ **Du lyder**: adlyder, er lydlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 42 linje 32

◀ **Gud salig, han som evigt siger: idag** : hentyder formentlig til Hebr 4,7: »saa bestemmer han [Gud] atter en Dag, i Dag, da han siger ved David efter saa lang en Tiid, (som forhen sagt:) i Dag, naar I høre hans Røst, forhærder ikke Eders Hierter« (NT-1819); se også Hebr 3,7.13.15. Se endvidere Jesu ord til røveren på korset: »sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradiis«, Luk 23,43 (NT-1819), som frit citeres i slutningen af den tredje tale (48,12).

I trykt udgave: Bind 11 side 43 linje 9

◀ **blive Dig selv vigtig** : indbildsk tillægge dig selv stor betydning.

I trykt udgave: Bind 11 side 43 linje 17

◀ **Bekymring (...) ogsaa for ... Igaar, betræffende hvad han har spiiist - og ikke betalt!** : se marginaloptegnelsen NB4:154.b (7,1), dateret den 17. maj 1848: »Her kunde ogsaa tages et Hensyn til den Bemærkning af Zeuthen i et Brev for en Uges Tid siden (som jeg i en skjødesløs Hentydning i Svaret ligesom slog paa at ville tage H: t: [hensyn til]): 'at der ogsaa gives en Bekymring for den Dag Igaar betræffende [angående] hvad man har spiiist - og ikke betalt.' Vanskeligheden er nemlig at faae den Dag Idag forudsætningsløs«, SKS 20, 358. Efter at have læst »Armodens Bekymring«, nr. 1 i »Hedningenes Bekymringer. Christelige Taler« (i SKS 10, 25-34), i *Christelige Taler* (1848), skrev sognepræst F.L.B. Zeuthen i brev af 11. maj 1848 til SK: »Angaaende Armodens Bekymring for den Dag 'imorgen' kan vel Ingen skrive opbyggeligere end De, men der er ogsaa en Armodens Bekymring for den Dag 'igaar', der er en Bekymring ikke for hvad man skal spise, men for det man *har* spiiist og - *ikke betalt*. Denne Bekymring over *Gjæld*, som man ikke kan betale, ikke blot til dem, som kræve, men især til dem, som tie, men dog selv trænge, denne Armodens Bekymring er den af sværeste Slags og jeg vil ønske, at De engang vil skrive noget ret [virkelig] Opbyggeligt ogsaa derom. Der kan være for meget Sandt og Ædelt i denne Bekymring til at den ligefrem kan regnes til Hedningernes Bekymringer, men en Christen kan dog, om ikke saameget ved nogen paa Sorgen selv directe henvendt Tanke (ja denne maa ofte gjøre Bekymringen større), saa i Bønnen overvinde ogsaa

denne Bekymring«, *B&A*, nr. 174, bd. 1, s. 192. I et udateret brev svarer SK: »Tak for Bemærkningen om den Dag igaar. Lad mig takke Dem for den i dag, jeg skal nok huske den imorgen. See, saaledes har De skaffet mig en Bekymring for den Dag imorgen!« *B&A*, nr. 175, bd. 1, s. 193.

I trykt udgave: Bind 11 side 43 linje 21

◀ **sukker ikke al Skabningen under Forkrænkelighed ... underlagt mod sin Villie** : hentyder til Rom 8,20-22, hvor Paulus skriver: »Thi Skabningen er underlagt Forfængelighed [tomhed], (ikke med sin Villie, men efter hans, som lagde den derunder,) dog i det Haab, at Skabningen selv skal og [også] blive frigiort fra Forkrænkelighedens Trældom til Guds Børns herlige Frihed. Thi vi vide, at al Skabningen tilsammen sukker, og er tilsammen i Smerte indtil nu« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 44 linje 20

◀ **Stjernen ... forandre Sted i Faldet** : hentyder formentlig til Jesu tale om de sidste tiders tegn i Matt 24,1-31, hvor han siger: »Men straks efter de Dages Trængsel skal Solen formørkes, og Maanen ikke give sit Skin, og Stierne falde af Himmelen, og Himmels Kræfter røres«, v. 29 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 44 linje 22

◀ **den skal omskiftes, som man omskifter et Klædebon** : hentyder til Sl 102,26-27: »Du [Gud] grundfæstede fordem Jorden, og Himlene ere dine Hænders Gierning. De, de skal, forgaae, men du, du bestaaer, og de, de skal alle blive gamle som et Klædebon, du skal omskifte [udskifte] dem som et Klæde, og de skal omskiftes« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 11 side 44 linje 26

◀ **blive kastet i Ovn** : hentyder til Matt 6,30 (11,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 44 linje 28

◀ **den maa dog visne** : spiller formentlig på 1 Pet 1,24: »Græsset visner, og Blomsteret derpaa falder af« (NT-1819). Se også Jak 1,11.

I trykt udgave: Bind 11 side 44 linje 28

◀ **det er Alt Forkrænkelighed (...)** **Forkrænkelighed, Forkrænkelighed** : spiller på Præd 1,2: »Det er idel Forfængelighed, sagde Prædikerens, idel Forfængelighed, det er altsammen Forfængelighed« (GT-1740). 'Forfængelighed' er her brugt i betydningen tomhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 44 linje 31

◀ **et Ord af Apostelen Paulus** : se hertil journaloptegnelsen NB11:168, formentlig fra juni 1849, hvor SK skriver: »Snurigt nok, at jeg i de 'tre gudelige Taler' har tillagt Paulus det Ord som er af Peter 'kast al Eders Sorg paa Gud.'« *SKS* 22, 99; se følgende kommentar. Det var den almindelige opfattelse på SKs tid, at Peter el. Simon Peter, en af de tolv apostle, var forfatter til Første og Andet Petersbrev, jf. fx § 3 i artiklen »Petrus« i *Büchner's biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz* (11,2), s. 1002. – **Apostelen Paulus**: den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom, formentlig henrettet o. 65 i Rom. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet. If. Rom 1,1 forstod Paulus sig som »Jesu Christi Tiener, kaldet til Apostel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 45 linje 11

◀ **»Kaster al Eders Sorg paa Gud«** : frit citat fra 1 Pet 5,7: »Kaster al Eders Sorg paa ham [Gud], thi han haver Omhu for Eder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 45 linje 18

◀ **Kastemaskine** : indretning, hvormed der kan slynges (store) sten imod en fjende.

I trykt udgave: Bind 11 side 45 linje 21

◀ **Vidunderlige** : forunderlige, underfulde.

I trykt udgave: Bind 11 side 45 linje 28

◀ **den Almægtige** : 30,6.

I trykt udgave: Bind 11 side 45 linje 32

◀ **»Sagtmodighedens Kunststykke«** : sigter formentlig til det afsnit, der har temaet »'Min Byrde er let'« og indledes med ordene: »Hvad er nemlig Sagtmodighed Andet end at bære den tunge Byrde let, ligesom Utaalmodigheden og Vrantenheden er at bære den lette Byrde tungt«, i nr. II »Hvor kan dog Byrden være let, naar Lidelsen er tung?« i »Lidelsernes Evangelium. Christelige Taler«, tredje afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847), i SKS 8, 339-345.

I trykt udgave: Bind 11 side 46 linje 2

◀ **den Regning** : det regnestykke.

I trykt udgave: Bind 11 side 46 linje 21

◀ **ikkun** : kun, alene.

I trykt udgave: Bind 11 side 46 linje 23

◀ **Apostelen** : Peter (45,11).

I trykt udgave: Bind 11 side 46 linje 29

◀ **»at Gud har Omsorg for Dig«** : frit citat fra 1 Pet 5,7 (45,18).

I trykt udgave: Bind 11 side 46 linje 29

◀ **hvo** der kunde: hvem.

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 5

◀ **lønligt** : skjult, hemmeligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 6

◀ **skjætter sig selv** : undlader at blande sig i andres forhold, passer sig selv, tager vare på sig selv.

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 9

◀ **beskæmmet** : skamfuldt.

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 15

◀ **»Bønnen«** : sigter til Fadervor (24,10).

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 27

◀ **forbilledligt for al sand Bøn** : hentyder til Matt 6,7-9, hvor Jesus siger: »naar I bede, skulle [skal] I ikke bruge overflødige Ord, som Hedningerne; thi de mene, at de blive bønhrørte for deres mange Ord. Derfor skulle I ikke vorde dem lige; thi Eders Fader veed, hvad I have behov [for], førend I bede ham. Derfor skulle I saaledes bede:« (NT-1819), hvorpå Fadervor følger i v. 9-13.

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 27

◀ **»Dit er Riget og Magten og Æren«** : den lovprisning, der afslutter Fadervor, Matt 6,13 (24,10). I forhold til NT-1819 skriver SK 'Magten og Æren' i stedet for 'Kraften og Herligheden' og medtager ikke det indledende 'Thi' og det afsluttende 'i Evighed! Amen!' Både i dåbsritualet, i nadverritualet og i ritual for brudevielse i *Forordnet Alter-Bog* (11,1) benyttes formen: »Thi dit er Riget, Magten og Æren i Evighed! Amen!« s. 246, s. 253 og s. 261. I *Balles Lærebog* (17,17) derimod: »Thi Riget er dit, og Magten, og Æren, i Evighed, Amen«, s. 100, og næsten tilsvarende i katekismen i *Forordnet Alter-Bog*: »Thi Riget er dit, Magten og Æren i Evighed. Amen!« s. 290.

I trykt udgave: Bind 11 side 47 linje 30

◀ **i Evighed** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 3

◀ **»endnu idag er Du i Paradiis«** : fri gengivelse af Jesu ord til røveren på korset: »sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradiis«, Luk 23,43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 12

◀ **bliver i Gud** : spiller formentlig på 1 Joh 3,24: »Og hvo [den] som holder hans [Jesu Kristi] Bud, han bliver i Gud, og Gud i ham« (NT-1819); 1 Joh 4,15: »Hvo som bekiender, at Jesus er Guds Søn, i ham bliver Gud, og han i Gud« (NT-1819); og 1 Joh 4,16 (17,18).

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 16

◀ **bliver Du i Gud ... enten Du lever eller Du dør (...) er derfor paa din Dødsdag endnu idag i Paradiis** : hentyder formentlig til Rom 14,7-9, hvor Paulus skriver: »Thi Ingen af os lever [for] sig selv, og Ingen dør [for] sig selv; thi baade, dersom vi leve, leve vi [for] Herren, og dersom vi døde, døde vi [for] Herren; derfor, enten vi leve, eller vi døde, ere vi Herrens. Dertil er jo Christus baade død og opstanden og bleven levende igien, at han skal herske baade over Døde og Levende« (NT-1819). Se også Joh 11,25-26.

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 16

◀ **halvfjerdsindstve Aar** : den traditionelle angivelse af den tid, et menneske har at leve; går tilbage til Sl 90,10: »Anlangende [hvad angår] vore Aars Dage, de ere halvfierdesindstve Aar, og om nogen haver megen Styrke, ere de firesindstve Aar« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 18

◀ **udviklet** : udredt, fremført.

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 23

◀ **»Dit er Riget ... og Æren - i Evighed, Amen«** : 47,30.

I trykt udgave: Bind 11 side 48 linje 29